

Hasonló észjárás, hasonló sors

Azt talán már a kisiskolás is tudja, hogy a finnek nyelvrokonaink, de már arról szinte semmit sem tud még a főiskolás sem, hogy a törökség mint nép a magyar valódi rokona. Sőt, arról győzték meg tanárai és irodalmi olvasmányai, hogy a magyar legnagyobb ellensége éppen a török. Történészek, nyelvészek, újságírók, sőt még írók is fölváltva vagy együttesen fáradoznak azon, hogy minden szílat elvágjanak, mely bennünket a törökséghez köt. Ezek félnek valamitől, féltik az így-úgy megszerzett jogaikat? Valószínűleg igen. Úgy rémlik, nyomós okuk van rá. Ha ugyanis a magyar rokontalan sziget a hatalmas tengerben, mely körülveszi, vagy csak elenyésző számú rokonai vannak, akkor védtelen, és könnyebben irányítható arafelé, amerre ők akarják. Az az igyekezet pedig, hogy őseink közt hatalmas ugyan, de rég letűnt, kihalt népeket (sumer, etruszk, szkíta stb.) tart számon – még ha részben igaz is – komolytalan és haszontalan. Mi ugyanis a jelenben élünk, és mai, élő népektől várhatunk csak baráti jobbot és segítséget, ha bajba jutunk, mint ahogy a többi környező nép. A kérdés tehát így merül föl: kik rokonszenveznek mivelünk, elsősorban most, a jelenben, nem pedig úgy, hogy kikkel szeretnénk mi barátkozni? És nehogy bedőljünk annak az álságos híresztelésnek, mely azt sugallja, hogy akkor mi is kihalunk, és csak örülhetünk, hogy még élünk, akárhogyan is, de élünk. Rossz útra vezet tehát az a gyakorlat, mely azt emeli ki múltunkból, hogy milyen kitartóan védelmeztük a Nyugatot a keleti barbároktól, miközben majdnem elvéreztünk. Mert hálát és köszönetet ezért nem kaptunk, és úgy rémlik, ezután sem kapunk. Segítséget még kevésbé. Ha végigtekintünk az elmúlt száz, kétszáz, háromszáz éven, segítség és rokonszenv más irányból jött a nehéz időkben.

Mikes Kelemen majd háromszáz évvel ezelőtt arról számol be szemtanúként, tehát hitelesen, hogy Rákóczi Ferenc fejedelemnek el kellett hagynia Franciaországot, ahová menekültként érkezett a szabadságharc bukása után, s noha rokonságban állott Orleans herceggel, aki akkor az ország valószínű ura volt, az leveleire még csak nem is válaszolt. A fejedelem végül kíséretével együtt Törökországban talált menedéket. Ott igen szívélyesen fogadták őket. „Itt pe-

dig az urunk nagy becsületben vagyon. Pénzt eleget adnak, és annyit, hogy Franciaországban hat esztendeig sem adtak annyit, mint itt esztendőre adnak.” Külön utcát bocsátottak rendelkezésükre üres házakkal, hogy oda beköltözhesse. Mikes egy török szokásról, az ajándékozásról is szól. Rákóczi pl. ahányszor csak látogatásba ment a szultánhoz vagy a tatár kánhoz – a tatár is török –, nyerges lovat kapott ajándékba. Jellemző, hogy a félretájékoztató hatására a magyarok mindig idegenkedtek a törököktől. Egy ilyen látogatást Mikes, aki a fejedelem kíséretében volt, így ír le: „*Urunk ma a tatár kán látogatására ment a tatár kán lován. Igen nagy barátságga fogadta. Azt gondoltam elsőben, hogy majd elrabolnak bennünket, már csak azt néztem, hogy melyik kötöz meg, de ezek igen emberséges emberek, jó szívvvel beszélgettek volna velünk, de oly kevés idő alatt nem lehetünk tatárokká.*” Az igazság az, hogy Mikesék később sem, az évekig, évtizedekig tartó ottlétük alatt sem tanultak meg törökül. Viszont Mikes franciául a Franciaországban töltött hat év alatt jól megtanult, és Törökországban is elsajátított néhány görög kifejezést. Furcsa, mondhatnánk, de mivel magyarokról van szó – érthető. De miért is tanultak volna meg törökül? Hiszen arról ábrándoztak éveken át Rákóczival az élen, hogy majd visszatérnek Franciaországba vagy Erdélybe. Ebből persze nem valósult meg semmi.

Mikes egyik levelében megjegyzi, hogy törököt látogatni unalmas dolog, mert: „*Először is helyet kínálnak meg, azután egy pipa dohányt ad és egy findza kávét, hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember ezt türelemmel végigvárná.*” Viszont egy másik levelében Mikes bevallja, hogy neki is micsoda természete van, három óráig is elhallgatná az embert, hogy egyet se szóljon. Lám, ugyanaz a jellemvonás tőle sem idegen, de addig nem jut el, hogy hasonlóságot lásson a magyar és a török szokás között.

Egy 1720. május 28-án írt leveléből megtudjuk, hogy városuknak a földje olyan, mint egy jól megművelt kert, és gyönyörűséggel nézi az ember a szántóföldeket, a szőlőket és a sok veteményeskertet. „*Itt nem karózzák a szőlőt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőfürtöt a levelek befödven, a földet*

is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyáron igen kevés eső jár – így a föld nedvesen marad, és a szőlő nem szárad el.” A továbbiakban beszámol róla, hogy a nagyságos fejedelem legkedvesebb időtöltése az, ha a műhelyében az esztergapad mellett dolgozhat, ezért köntöse sokszor fűrészporos és forgáccsal teli. Pedig Rákóczi igen művelt ember volt, több nyelven beszélt. Ez volna a jó példa, a megoldás áldatlan helyzetünkre: a szét húzásra, a meg nem értésre és minden bajunkra? Úgy tetszik, igen. Az ugyanis, hogy az értelmiséginek az íróasztala, a könyvtára mellett legyen műhelye és kertje is, ahol kedvtelve dolgozhat, a kétkezi munkás pedig művelődjön úgy, hogy szabad idejében váljon értelmiségivé, azaz legyen neki is könyvtára a műhely és kert mellett. A közeledés egymás felé – nagy szükség van erre! –, az egymás megértése és megbecsülése így nyilván könnyebbé válna, és elősegítené, meggyorsítaná a nemzetné válás folyamatát.

Mikes tehát kénytelen beismerni, hogy a török nemzet nem is olyan „irtóztató, valamint a híre nagyon” Nem ismer ugyanis olyan nemzetet, mely nagyobb csöndességben élne, mint a török: „sohult olyan békességes maradásunk nem lehetne, mint itt.” Akárhon találnak törököt, mindenütt jó szívvvel látják őket, mert „a török leginkább a magyarokat szereti.” A város örmény negyedében kaptak szállást, ahol az örményeken kívül görögök is laktak. Mit ír vajon Mikes ezekről a szomszédokról? A görögökről annyit, hogy kevélyek, s ha velük lett volna dolguk, ha ők rendelkezhetek volna, annyi ideig nem maradhattak volna ott. Ezek ugyanis „noha keresztények, de bennünket gyűlölnék.” Mikes beszámol arról, hogy még gyilkosság is esett, de ezt nem törökök követték el, hanem janicsárok (leginkább délszláv eredetű katonák), görögök és örmények. Mégis az egyik levelét így kezdi Mikes: „Pola tétí! Látod édes néném, hogy már jó napot is tudok mondani görögül.” Görögül igen, de törökül nem.

Milyen nyelv is hát az a török, hogy olyan nehéz megtanulni? Rövidre fogva a szót – első hallásra érthetetlen ugyan és furcsa, de egy kis elmélyedés után egyre több hasonlóságot fedezhetünk föl a magyar és a török nyelv között. Kezdjük az elején, a hangokkal. A török is tisztán ejti ki a hangokat a szó egészében, akár a magyar, vagyis nem rágja el, nem nyeli le a szó végét, mint ahogy más nyelvekben szokás. Tehát ebben az üdvözlésben, köszöntésben: lji günler, mely magyarul jó napot jelent, a szóvégi ler szótag ugyanolyan tisztán hangzik, mint a pot szóvégi szótag a magyarban. Ez a jelenség arra utal, hogy mindkét nép nem siet a beszéddel. Kevés, de tisztán ejtett szóval közli a mondandóját. Viszont a hangsúlyozásban jelentős különbség van a két nyelv között. A magyar-

ban ugyanis az első szótagra, azaz a szó elejére esik a hangsúly: kicsi (a ki a hangsúlyos), a török inkább a szó végét szereti megrántani – a végén csattan az ostor elv szerint: kücsük (a csük a hangsúlyos), de szép számmal vannak olyan török szavak is, melyeket magyarosan hangsúlyoznak a törökök is, pl. amdzsa=nagybácsi, poszta=posta, banka=bank, simdi=most, csünkü=mert, güzün=összel, öszön, Ankara (Törökország fővárosa) stb. De ez még nem minden. Tudjuk, hogy egyes magyar nyelvjárásokban sem szokatlan a törökös hangsúlyozás, vagyis az, hogy a szóvégi toldalékot külön is megnyomják – függetlenül attól, hogy a szó harmadik, ötödik szótagja-e: Kecskemé-ten, Debrecen-ben stb. És hogy a török hangsúlyozás még bonyolultabb legyen, olykor a hangsúly a szó belsejére esik: Isztambul, Avrupa (Európa), lokanta=vendéglő stb. Ezt a változatos, szaggatott, furcsa hangsúlyozást akkor érthetjük meg, ha arra gondolunk, hogy a törökség leginkább nyeregben ülő nép volt ősidőktől fogva olyannyira, hogy még a nők is megülték a lovat, ha szükség volt rá, és nadrágot viseltek, amikor még az európai férfiak is szoknyafélében parádéztek. Talán innen ered, hogy a török beszéd megmegtörpanó, libbenő, nekilendülő, majd toppantó, bakatató, mint amilyen a lovaglás.

A török hangokat a helyesírás szabálya ellenére – a török írás ugyanis latin betűs – magyar betűkkel írtam le. Így a mély í-t y-nal jelölöm. Ennek a hangnak a kiejtése egyszerű. Úgy kell ejteni, mintha á-t akarnánk mondani, tehát nyitott szájjal, ajakkerekítéssel és hátul képezve. Ez a hang régebben megvolt a magyarban is, de a környező más nyelvek és a latin hatására kiveszett nyelvünkéből. Kár. Emlékét az olyan szavak őrzik, mint a híd (hídra és nem hídre, mint a vízre), isznak (és nem isznek, mint a visznek) stb. Az a betűvel jelölt hang olyan, mint a palóc rövid a, vagyis olyan, mint ahogy a környező népek ejtik. A régi magyar nyelvben ez is megvolt. A mai rövid, zárt a hangunk és a hosszú, nyílt á újabb képződmény, mely talán a sokféle idegen hatás ellenesúlyozására alakult. A törökben nincs sem rövid, sem hosszú é hang, csak rövid e hang van, mint amilyen a vezet szavunk e hangjai. Megjegyzendő, hogy a rövid é, vagy ahhoz hasonló hang (megyek) a környező nyelvekben általános: idete, sprechen stb. A törökök hosszú magánhangzót igen ritkán ejtenek, és akkor is főleg az idegen eredetű szavakban. A régi magyar nyelv sem ismerte a hosszú magánhangzót. Ez vagy cseh hatásra keletkezett, vagy belső fejlődés, változás következményeként (fölváltva a kettős hangzókat, ill. a szóvégi rövid magánhangzó lekopásával). A régi utu szavunkból így lett út. De a dunántúli nyelvjárás még ma is gyakran röviden ejt néhány hosszú magánhangzót: víz helyett viz, húsz helyett husz, a Ti-

szán túl pedig megmaradt a kettős hangzó (szerencsére!): jao (jó helyett, Peiter (Péter helyett), eö (ő helyett) stb. A török nyelvben sok a cs és a dzs más-salhangzó. A magyar szó náluk madzsar. Érdekes-séggként megemlíthetjük, hogy a legrégebb hírforrások, melyek rólunk tudósítanak – arab és görög nyelven – következetesen a madzsjeri szót használják, nem a magyart – nyilván az akkori magyar kiejtés szerint lejegyezve. A török nyelvben c, gy, ny, ty hang nincs és zs is csak idegen szavakban fordul elő. A régi magyar nyelvből is hiányoztak ezek a hangok. Mindebből következik, hogy a török beszélt nyelv keményebb és mélyebb hangzású a mai magyarnál, de nem a régi-nél. Bárczi Géza nyelvész állítása szerint ugyanis nyelvünk fejlődése, változása során világosabb színezetűvé, magasabb hangzásúvá alakult, és ez csak javára vált nyelvünknek. Ezzel némileg vesztett ugyan keménységéből, súlyából, de nem annyira, hogy elerőtlenedett volna.

Sem az eredeti magyar, sem az eredeti török szavak nem kezdődnek mássalhangzó-torlódással, és még az idegen szavakban sem kedvelt ez a jelenség. Így lett a szláv Vlah szóból a török Ulah és a magyar oláh, a Hrvat meg a Srbijsza szóból Hyrvat, Szyrbija, ill. horvát és Szerbia. Újabbban azonban engednek az idegen nyomásnak: szpor, sport stb.

Jellemző, hogy a szláv (mint ahogy a német, latin stb.) eredetű jövevényszavaink nagy többsége – sok van belőlük – főnév, tehát élőlények, tárgyak neve, melléknév, számnév, kivált ige alig akad e szavak közt, de testrészek neve, rokonságra utaló szó is igen ritka. A török eredetű, azaz a törökségre utaló szavaink között viszont igen sok az ilyen jellegű szó. Mindez azt bizonyítja, hogy a magyar-török kapcsolatok sokkal mélyebbek, mélyrehatóbbak voltak az összes többi kapcsolatnál együttvéve, úgyhogy jogosan beszélhetünk rokon, testvéri kapcsolatokról – az előbbiekkel ellentétben. A török eredetű szavakat ezért elhibázott, téves dolog jövevényszavaknak nevezni. Ezek a szavak ugyanis éppolyan jellegűek, mint a többi eredeti magyar szó, vagyis az alapszókinccs részei. Csak néhány példát említsünk a sok közül: atya, anya, néne, néni, dada, társ, pajtás, kobak, kar, nyak, boka, térd, gyomor, zsiger, szakáll, a nemi szervek neve, kék, sárga, tarka, óriás, kicsi, apró, tar, erős, gyenge, öreg, bátor, gyáva, szép, csúnya, régi, olcsó, tömény, gyarló, búvós, sok, hat, iker, bocsát, borít, csöng, csavar, kever, ér, dől, tűr, csökken, öröl, söpör, késik, koldul, szór, arat, szökik, kaszabol, ölt, szűnik, szűr, ernyed, alszik, gyárt, gyúr, tapos, gyűlöl, bosszant, ír, tér, gyűjt, a nemi élet igéi stb. A személyes névmások: én, te, ő – törökül: ben, szen, o. A kérdő névmások: ki, mi – törökül: kim, ne.

De ezeknél a szavaknál még fontosabb és meggyőzőbb érv a két nyelv rokonságára nézve az a tény, hogy sok nyelvtani, szerkezeti elem azonos vagy hasonló jellegű. A török nyelvnek és a magyarnak is jellegzetes sajátossága, mely leginkább megkülönbözteti a környező népek nyelvétől, a birtokos személyragozás, vagy ahogy újabban nevezik: jelezés. Egy-két példa: zseb, zsebem – törökül: dzsep, dzsebim, szakáll, szakálla – törökül: szakal, szakal'y (mély í-vel). Ugyanez szerbül: dzsep, moj dzsep (vagy dzsep mi), brada, nyegova brada (vagy brada mu). Aztán a hangrend és illeszkedés ill. a magánhangzó-harmónia – az, hogy eredeti szavainkban, a toldalékosban is (ritka kivételtől eltekintve), vagy csak mély vagy csak magas magánhangzó van: asszonyokat, törökül: kadynlary, gyermekeinknek, törökül: csodzsuklarymyza. A magyar is, a török is ragos és névutós névszót használ előjárós (prepozíciós) névszó helyett: Ankarába = Ankaraja, szerbül: u (vagy: za) Ankaru, városunkban = sehrimizde, szerbül: u nasem gradu, városunk fölött = sehrimizin üzerinde, szerbül: nad nasim gradom. Sem a török, sem a magyar nem ragozza a jelzót a jelzett szóval együtt, és számnév után nem teszi a főnevet többes számba: kücsük ev, kücsük evde, güzel köj, güzel köjde. Magyarul: kis ház, kis házban, szép falu, szép faluban. Ugyanez szerbül: mala kutya, u maloj kutyi, lepo szelo, u lepom szelu. Egy alma, három alma – törökül: bir elma (vagy alma), ücs elma. Szerbül: jedna jabuka, tri jabuke. A fosztóképző szintén megtalálható mindkét nyelvben: tuzszuz, szonszuz, evsziz = sótlan, végtelen, hajléktalan. Szerbül: neszlan, beszkrajan, beszkrutynik.

Talán hiányolhatjuk, hogy a magyarban a főnévnek nincsen neme, mint más nyelvekben, de a törökben sincs. Ez a hiány akár még e két nyelv javára is írható, így ugyanis rugalmasabbá, szabadabbá válik a fogalmazás, mert nem köti gúzsba egy-egy szigorú, merev nyelvtani szabály. Pl.: ez az ember, aszszony és gyerek – törökül: bu inszan (vagy adam), kadyn ve csodzsuk. Szerbül: ovaj csovek, ova zsena i ovo dete. Szemmel látható, hogy a magyar és a török kifejezés szabadabb és tömörebb a szerbnél.

Az igehasználásban is sok a hasonlóság. Mindkét nyelv igen gazdag igékben. Ez elevelegről, fiatal-ságról, tette készségről tanúskodik, és arról, hogy mindkét nép szereti a cselekvés, történés sokfélesé-gét, árnyalati módosulását is kifejezni: szökik, szökell, szökken, szökdös, szökdél, szökdécsel, szöktet, szökhet – csavar, csavarint, csavargat, csavarog, csavarodik, csavartat, csavarhat stb. Összehasonlítva: csykarmak = kihúz, kivesz, csykartmak = kihúzat, ki-vetet (műveltető igeképzés). Kacsabilmek = szökhet, menekülhet (ható igeképzés) stb. De a törökben megtalálható a mozzanatos, gyakorító, visszaható és

egyéb igeképzés is. Példa a visszaható igeképzésre: taramak = fésül, taranak = fésülködik, jykamak = mos, jyanak = mosakodik. Szerbül: cseslyati = fésül, cseslyati sze = fésülködik (fésüli magát – a sze a szebe = magát szó rövidítése). Így lesz a prati = mos szóból prati sze = mosakodik kifejezés. A szerb tehát két szóval fejezi ki azt, ha a cselekvés visszahat a cselekvőre, a magyar és a török pedig egy szóval. Ez a nyelvi, nyelvtani sajátosság másutt is jelen van. Ezért mondjuk, hogy a magyar és a török nyelv összetevő, összefoglaló, egyesítő (szintetikus), a szerb, román stb. nyelv pedig elemző, elemeire bontó, szétválasztó, taglaló (analitikus) nyelv.

Habár van szenvedő igeragozásunk, helyette inkább a cselekvő igeragozást használjuk: az mondatik helyett azt mondják. A török nyelv az igeragozásban gazdagabb a magyarnál, de az igeképzésben már nem. Mi szinte minden névszóból képezhetünk igét, még a számnevekből, névmásokból is: fa, fásít, fásodik, fátlanít, egy, egyel, te, tegez, tegezódik stb. Az igék ilyen sokféle használata helyett más nyelvek leginkább körülírást alkalmaznak – elemző módon, nehézkesen. Igekötőinkkel még pontosabbá tehetjük mondanivalónkat. A török nyelvben nincs igekötő, de a régi magyar nyelvben sem volt, tehát ez is újabb fejlemény: olvas, fölolvass, leolvass, megolvass, összeolvass, ráolvass stb. A tárgyas ragozás jellegzetes magyar nyelvi sajátosság: újságot olvas, de: az újságot olvassa. Ez sincs a török nyelvben. De a török is meg tudja különböztetni a határozott tárgyat a határozatlanól – egyszerű tárgyraggal: gazete okujor, gazeteji okujor. Ezt a szerbek körülírással teszik: csita novine, csita te (ove, one) novine.

Nézzünk még egy-két nyelvtani hasonlóságot az igeidők és igemódok területén: geldim=jöttem, gitim=mentem, icstik=ittunk, megittuk (múlt idő). A jövő időt a török is ki tudja fejezni jelen idejű igével: szever=szeret (majd), szeretni fog. Jazsa, gitse=írna, menne (feltételes mód). Szerbül: písao bi, isao bi. A török az igitővel fejezi ki a felszólítást: jaz, git=írj, menj. De: gidejim mi=menjek-e, ne dijejim=mit mondjak, jazajym=hadd írjak. Érdekes, hogy a török felszólításnak is van rövidebb és hosszabb alakja. Az előbbi szigorú fölszólítást, parancsot fejez ki, az utóbbi enyhébbet, inkább kérést: acs=nyisd (ki), acszana=nyissad (ki), ver=adj, verszene=adjál.

Ha már benne vagyok a dolog velejében, nem hallgathatom el azt sem, hogy az általános vélemény szerint az acs, ács, ecs, ics, ucs, csa, cse, csak, csák, csek, csik, csuk, ak, ák, ik, ek, ka, ke, da, de, ta, te, la, le, lik, na, ne, an, en, in – szláv képzők és ragok, holott a valóság inkább az, hogy ezek csak átvételek a szláv nyelvekben. A török (hun, avar, besenyő, kun, tatár, oszmán-török stb.) nyelvből kerültek át után-

zasképpen a szláv nyelvekbe, minden szláv nyelvbe. Sőt még az sem kizárt, hogy a germán er képző szintén átvétel a törökből. Az er(kek) ugyanis férfit jelent törökül. Ez az er található a magyar népvételt jelentő szóban is: moger, magyer, megyer, madzsjeri. A törökök ugyanis semmiképpen sem vehették át a szlávoktól, de még a germánoktól sem ezeket a nyelvi elemeket. Véletlen azonosságról vagy pedig ősi török – indoeurópai népet föltételezni furcsa, eléggé hihetetlen dolog – a mai nyelvi és genetikai adottságokat figyelembe véve –, hacsak nem nyúlunk vissza a bibliai őskorba.

Szokás emlegetni, hogy a magyar, ill. egykor magyar, besenyő, kun nyelvterületen szláv eredetű földrajzi név szép számmal található, de török eredetű alig. Ezt a hiedelmet látszik igazolni, hogy állítólag ezen a tájon a magyarok előtt szlávok laktak, török eredetű népek nem, és a magyarok csak átvették az itt lakó szlávoktól ezeket a földrajzi neveket: Tihany, Balaton, Pest, Visegrád, Baranya, Csongrád stb. Ezt a tételt tudtommal még senki sem cáfolta meg. Pedig nem ártana már egyszer alaposan utánanézni, valójában kik adták ezeket a neveket és mikor. Vajon nem újabb keletiek-e ezer évnél? Ha régebbiek, akkor hogyan maradhattak fenn annyi ideig, hiszen az ott lakó és nagy többséget alkotó magyar népesség számára ezek a földrajzi nevek semmit sem jelentettek. Hát akkor kinek az önértékét táplálták? A dolog igen homályos és gyanús. A nyilvánvalóan török eredetű földrajzi nevekről viszont legszívesebben hallgatnának az illetékes történészek, földrajztudósok és nyelvészek: **Buda, Csepel, Gölle, Baja, Badacsony, Üllő, Dorozsma, Öttömös, Szatymaz, Balmaz, Karcag(Karszak), Csökmő(Csykma), Alpár, Algyő, Érd, Zilah, Szabolcs, Hortobágy, Erdély, Szatmárcseke, Küküllő, Csik, Somlyó, Kárpátok, Olt, Solt, Patacs, Ormánság, Csák, Eszék, Sziszek, Futak, Bács, Becskerek, Becse, Temes, Torda, Zenta, Kikinda, Pancsova, Ada, Mohol, Zombor, Torontál, Ilács, Aracs, Begecs, Ittabé (Ittebe), Rábé, Arad, Kiszács, Mohács, Csóka, Bóka, Kúla, Csonoplya, Tavankút, Kölpény, Galga, Szalka, Kassa, Munkács, Kondoros, Bulkeszi stb.**

A török mondat szerkesztés számunkra nehezen érthető. Pedig a régi magyar nyelv mondat szerkesztése hasonlatos volt a mai törökhöz. Kevés volt benne az alárendelő mondat és kötőszó, sok az igeneves szerkezet – képzővel, raggal ellátva. Hogy ezt megértsük, nézzünk egy-két példát a régi nyelvemlékeinkből. Hallotta holtát (Hallotta, hogy meg fog halni.) Valék siralom tudatlan. (Nem tudtam, mi a siralom.) Egy jóval későbbi mondat: Nem akartam becsület fogytával hagyni el a falut. (Nem akartam úgy elhagyni a falut, hogy becstelenné tartsanak.) Mai török mon-

datok. Evden csykt'yjymyz vakit kar jahmaja baslady. Magyarul: A házból való kilépésünkkor a hó esni kezdett. (Amikor kiléptünk a házból, esni kezdett a hó.) Onun geldijiszi isittim. = Hallottam az ő érkezését. (Hallottam, hogy megjött) Gidedzsejim kent güzel mi? = Az általam meglátogatandó város szép-e? (Szép-e az a város, ahová menni fogok?) Hyrszyz beni gördüjü gibi kacst'y. = A rabló meglátván engem, elmenekült. (A rabló mihelyt meglátott engem, elmenekült.)

Némelyik török mondat akár rejtvénynek is beillik. Nem kis fejtörést igényel a megfejtése. Ehhez bizony nem elegendő a szótári ismeret. Ismerni kell a nyelvtani, szerkezeti elemeket is és ezeknek a szerepét. Hát akkor beszélni, fogalmazni? Még nehezebb. De jó multság.

A régi magyar nyelv szavait tanulságos külön-külön is szemügyre venni. Ilyen szavakat találunk ugyanis a régi szövegekben: volou=való (volt), enek, enek=egyék, egyen (enni), nopun=napon, buabeleül=bújából, sirou=síró, vilagumtul=világomtól. Mindez arra utal, hogy régen jóval több u hang volt nyelvünkben, mint ma, és hogy a régi magyar nyelv szavai is közelebb álltak a török szavakhoz, mert a magánhangzók rövidek voltak, esetleg kettős hangzók, az o után u, az e után i következett – ez jellegzetes török hangrendi szabály. Még az e-ü is elfogadhatóbb, mint az e-ö. A mai középzárt e (vagy rövid é) ugyanis valószínűleg ö-nek hangzott valamikor, mint ma is még egyes nyelvjárásokban: eszünk=öszünk, és az ö-ü is török hangrendi sajátosság. Aztán az ilyen kifejezések, mint: világnak világa, virágnak virága... A szóisméltés, az ikerszavak ma is gyakori kifejezőmódja mindkét nyelvnek: ajry ajry=külön-külön, asahy jukary=körülbelül, javas javas=lassan, lassan, ypkrymyzy=vérvörös stb.

A nyelvi anyaghoz álljon itt még egy-két török közmondás (bir iki Türk ataszözü) is izelítőül. Közismert pl. ez: It ürür, kervan jürür, azaz: A kutya ugat, a karaván halad. (A céltudatos embert az akadályok, gáncsokodások nem térítik el az útjából.) Bugünkü isini jaryna byrakma, azaz: Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. Udzsuz etin szuju tatszyz, azaz: Olcsó húsnak híg a leve. Szel gecser, kum kal'yr, azaz: A víz szalad, a kő (iszap) marad. Damlaja damlaja göl olur, azaz: Cseppekből áll a tenger (a tó). Jalan'yn ajaklary kyszadyr, azaz: A hazug embert könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát. Jazyn gölge hos, kysyn csuval bos, azaz: Aki nyáron sokat hűsöl, télen szűkölködik. Adam olana bir szöz jeter, azaz: Aki emberséges, annak egy szó is elég. Szabyrszyz olan kisi, szakat olur isi, azaz: A türelmetlen embernek minden munkája rossz. Bycsak jaraszy gecser, dil jaraszy gecsmesz, azaz: A késsel ejtett seb begyógyul, a szóval okozott sérelem megmarad. Göze jaszak olmaz,

azaz: A szemnek nem lehet parancsolni. Ijri otural'ym, dörü szöjlejelim, azaz: Görbén üljek, egyenesen szóljak.

Négyesy László, az MTA Nyelvművelő Szakosztályának az elnöke a múlt század harmincas éveiben így vélekedik: „A magyar nyelv hangalakjára, szerkezetére, szellemére nézve különbözik a környező népek nyelvétől. Hasonló kelméjű és szerkezetű nyelvek csak Európa északi és keleti szélein találhatóak.” Tehát az ún. uráli nyelvcsaládba tartozó nyelvek: finn, észt stb. Úgy van. Csak ehhez hozzátehetjük, hogy ezenkívül az ún. altaji nyelvcsaládba tartozó nyelvek is (török, mongol stb.) igen közel állnak ebben a tekintetben a magyar nyelvhez. Az európaiaskodók erre nyilván rázzák a fejüket: – Mi közünk nekünk Altajhoz, mely Ázsiában van? Csakhogy a németek, románok, szerbek stb. büszkék arra, hogy az ő nyelvük a hatalmas indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, márpedig az indo- Indiát jelenti, és az is Ázsiában van. Ha nekik szabad, miért ne volna szabad nekünk is ázsiai rokonsággal dicsekednünk? Persze ha az európaiság élharcosai akarunk lenni, vagyis európaiabbak náluk, akkor érthető ez a furcsa hozzáállás anyanyelvünkhöz. Európa urai még ma is ferde szemmel tekintenek ránk, nem azért, mintha tatárok volnának, hanem azért, mert minket néznek tatároknak, noha ma már szőröstül-bőröstül európai jellegűek vagyunk, mint ők. Úgy rémlik, akárhogy törleszkedünk hozzájuk, ezen az áldatlan alaphelyzeten az semmit sem változtat. Ezért kaptuk eddig még mindig hála és segítség helyett a kemény botot: a betelepítések hosszú láncolatát egészen az első világháborúig, Trianont, Párizst és egyebet.

A fiatal **Germánus Gyula**, a későbbi Kelet-kutató és egyetemi tanár jó száz évvel ezelőtt elkezdett törökül tanulni csupán azért, mert egy kisgyerekkori fényképén félholdas matrózzubbonnyban látta magát. A félhold ugyanis török jelképnek számított akkoriban, és visszaemlékezésében arról ír, hogy diákos tudatlanságában minden keletit töröknek hitt és minden mohamedánt. Ez a hiedelem általános volt nemcsak az ún. török hódoltság korában, hanem később is. A szerbek a mai napig töröknek állítják a bosnyákokat, akik valójában nem, vagy alig tudnak törökül, mivel szerb az anyanyelvük (ők persze ezt bosnyáknak mondják), és szerb vagy legalábbis délszláv eredetűek. A szerbek éppen ezért árulóknak tartják őket, figyelmen kívül hagyva, milyen sokat köszönhetnek nekik: a terjeszkedést nyugat felé egészen a tengerpartig és észak felé a Kárpát-medencében.

Érdekes, hogy nálunk a rokon nyelvekkel leginkább jövevény magyarok kezdtek foglalkozni: Sajnovics, Budenz, Hunfalvy, Reguly, Vámbéry, Kunos, Germánus stb. S miközben az angolok, franciák, németek, oro-

szok gondosan összeállított finn és török nyelvkönyveket vehettek a kezükbe, magyarul csak igen szerény folytatása lett a kezdeti buzgalomnak. Tudtommal, mind a mai napig használható finn és török nyelvkönyv, szótár nem készült el. Honnan ez az érdektelenség? Úgy látszik, várnunk kell még, amíg a bennszülött magyarok közül valaki alaposan hozzá nem fog a nagy munkához, hogy a hiányt pótolja. Úgyszintén arra is várnunk kell még, hogy történelmünket végre valaki rendbe tegye a sok érdektelen, mellékvágányra futott, pepecselő tanulmány és vaskos kötet után.

Germánus Gyula egyetemi hallgatóként hosszabb időt töltött Törökországban, és a kis-ázsiai Kutahiában is megfordult, ahol Kossuth Lajos és társai a szabadságharc leverése után egy ideig tartózkodtak. A legnehezebb időkben ugyanis, mint Rákóczi Ferenc és kíséretének a tagjai, szintén Törökországban találtak menedéket, ahol befogadták őket. „Ez az esemény – írja Germánus – roppant nagy mozgalmat és háborús feszültséget idézett elő. Az osztrák kormány hiába követelte a menekültek kiadását, a Porta kezeken megtagadta. Ausztria és Oroszország mozgósított... a török kormány a menekülteket Kis-Ázsia belsőjébe, Kutahiába szállította... A háborút a török diplomácia ügyesen elkerülte... 1851-ben egy amerikai hadihajó Kossuthot és számos társát az Egyesült Államokba szállította.” Kutahiában emléktábla örökíti meg Kossuthék ott-tartózkodását, és török családok őrzik „a madzsar kardaslar” (magyar testvérek) emlékét.

Germánus Karahiszár városában megcsodálhatja az ügyes török lakosság által készített messze földön híres iparművészeti tárgyakat: a káprázatos anatóliai szőnyegeket és a gyöngyház berakású bútorokat. Járt Aksehirben is, ahol régen Naszrettin hodzsza élt, akinek számtalan története azóta bejárta a földkerekséget. Ezekből kettőt hadd idézzünk mi is.

A hodzsza elment a török fürdőbe. Szerény ruházata miatt a fürdőzők nem sokat törődtek vele, és csak ímmel-ámmal dörzsölték meg testét. Amikor távozott, egy fényes ezüst tallért adott baksisnak. A következő héten ismét fölkereste a gőzfürdőt. Nagy tisztelettel fogadták, vízzel leöblítették, alaposan ledörzsölték, paskolták, simogatták, ahogy úri vendégekkel szokás. Távozáskor sorfalat álltak, de ő csak egy rézgarast dobott oda nekik. Csodálkozásukra a hodzsza megmagyarázta: – Az ezüst tallér a mai kezelésért volt. A rézgaras a múltkoréért.

Egyszer egyik barátja rajtakapta hazugságon. Szamarát kérte tőle kölcsön. – Sajnálom, felelte a hodzsza, a szamaram messze kinn van a legelőn. A szamár véletlenül éppen ekkor ordította el magát az is-

tállóban. – Ejnye, szólt hozzá barátja, nem szégyelled magadat így hazudni? – De furcsa ember vagy te, válaszolta a hodzsza, nekem nem hiszel, de annak a számarának hiszel.

Igen talpraesett, magvas beszéd ez, mely gyors észjárásról és helyzetfölismerésről tanúskodik. Az ilyen észjárás nem idegen a bennszülött magyaroktól sem, sőt ezt jóval többre becsülik a hosszú lére eresztett magyarázkodásnál. „A háború után (az első világháború után) a győztes nyugati hatalmak Törökországot szétdarabolták, és a törökséget halálra ítélték – írja Germánus. De a sors másképpen akarta. Musztafa Kemal pasa (Atatürk) kiverte a gyarmatosítóktól támogatott görög sereget Kis-Ázsiából, és bevonult Konstantinápolyba (Isztambulba). Törökország európai köztársaság lett.”

Az idők folyamán az idegenszerűségek sokasága árasztotta el a magyar és a török nyelvet. Ennek a visszaszorítására mindkét nyelvben kísérlet történt. A magyarban 1945 után az ismert okok miatt ez a kísérlet megakadt, és az idegenszerűségek áradata még csak fokozódott. A török nyelvújítás 1945 után is folyamatos maradt, mert ott nem volt „felszabadulás”, a második világháborút ugyanis sikerült elkerülniük. Szerencséjükre! Náluk nem volt olyan erő, mely a nyelvújítás folytatását megakadályozhatta volna.

A történelem folyamán magyarok és törökök (török népek) sokszor hadakoztak egymással, legtöbbször oktalanul és céltalanul. Ennek rendszerint egy harmadik fél lett a nyertese, az, amely ravaszul a háttérben szította a tüzet. De volt magyar-török barátkozás is: Bocskai, Thököly és az első világháború idején. A jog és az igazság gyenge érv az erővel szemben. Az erővel csak erőt lehet sikeresen szembeállítani. Ezt láthatjuk Törökország esetében is. Törökország ma nyolcvan milliós ország. Területe több mint hétszázezer négyzetkilométer – nagyobb, mint Franciaország, Németország, Anglia, Ukrajna. Török népek másutt is élnek több tízmillióyan önálló országokban, mint amilyen: Azerbajdzsán, Türkmen Köztársaság, Üzbegisztán, Kirgiz Köztársaság, Kazahsztán. De Bulgáriában, Iránban, Afganisztánban, Kínában és Oroszországban is megtalálhatók több milliós népként vagy kisebbségként: ujugurok, baskírok, csecsenek, volgai és krími tatárok stb. Érdekes, hogy a magyarokon (székelyeken) kívül még csak az ujugurok, kazakok és mongolok tartják magukat a hunok egyenes leszármazottainak, a török nyelv és nyelvjárásszerű változatai tehát igen nagy területen használatosak, és törökül már csak ezért is érdemes megtanulni.